

Ю. С. Вторнікова

Південноукраїнський національний
педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ЯК СКЛАДОВА ЙОГО ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ: АНАЛІЗ СТАНУ ПРОБЛЕМИ В НАУКОВИХ ПРАЦЯХ ЗАХІДНИХ УЧЕНИХ

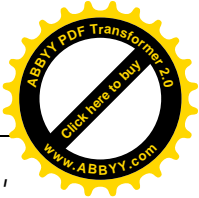
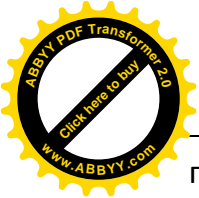
У статті проаналізовано проблему професійного розвитку вчителя в працях європейських та американських науковців, подано визначення «професійного розвитку вчителя», описано існуючі моделі та системи професійного розвитку. Вивчено фактори успішного професійного розвитку та рівні оволодіння професійною майстерністю, одним з яких є набуття професійної компетентності.

Ключові слова: професійний розвиток учителя, професійна компетентність учителя, модель професійного розвитку вчителя.

Постановка проблеми. Головним пріоритетом розвитку українського суспільства XXI століття є насамперед якість освіти. Саме освіті підпорядковані всі інші сфери людського життя. Отже, сучасні умови модернізації системи освіти в Україні потребують досконалого вивчення і якісного застосування всього найціннішого з вітчизняного та закордонного педагогічного досвіду. В умовах сучасного мобільного суспільства та процесу глобалізації всіх сфер життєдіяльності особистості відбувається становлення нової національної системи освіти, виразною ознакою якої виступає розбудова її на компетентнісно-зорієнтованій основі. Відтепер перед педагогом постає завдання, перш за все, поліпшити результати навчання та виховати освічену і гуманну людину, яка здатна комфортно жити, працювати в умовах сучасного суспільства та бути спроможною приймати незалежні рішення, навчатися та вдосконалюватися впродовж всього життя. Для досягнення нової якості освіти і виховання учнів потрібно використовувати інноваційні підходи до професійної підготовки вчителя та враховувати фактори економічного, соціального та власне педагогічного характеру.

В західній науковій літературі проблема професійної компетентності вчителя є суміжною з проблемою його професійного розвитку. Так, розглядаючи окремі кроки в системі професійного розвитку вчителя, західні науковці визначають один з них як формування професійної компетентності в процесі вузівської підготовки. Згідно з даними ЮНЕСКО [12], професійний розвиток вчителя (teacher professional development) – це процес довжиною в життя, що починається з початкової підготовки у ВНЗ і продовжується аж до самої пенсії. Але, все ж таки, більшість вчених згодні з тим, що професійний розвиток є етапом після вузівського становлення вчителя.

Аналіз актуальних досліджень. Ми маємо підстави стверджувати, що проблема професійного розвитку вчителя є досить розробленою серед наукової педагогічної громадськості Європи та США. Дослідженню саме цього питання

присвятили свої праці закордонні вчені: В. Бастабл, С. Бейкер, Д. Вуд, Т. Ганзер, Т. Гаскей, Р. Глейзер, А. Глеттхорн, С. Дрейфус, Х. Дрейфус, Л. Інгарсон, Ж. Калдерхед, Т. Коркоран, М. Кохран-Сміт К. Лейтвуд, Ж. Літл, С. Літл, М. Льюїс, З. Меварех, С. Расселл, А. Рейнолдз, Ж. Скрібнер, С. Сміт, Б. Уоллінг, Г. Філдинг, М. Фуллан, Т. Е. Хадж, А. М. Хуберман, Х. Шелок, Д. Шифтер, С. Шоррок та ін. Набуття педагогом професійної компетентності розглядається в межах проблеми професійного розвитку й стосується, здебільше, після вузівського становлення вчителя. Але окремих досліджень формування в майбутніх учителів професійної компетентності в процесі фахової підготовки майже немає.

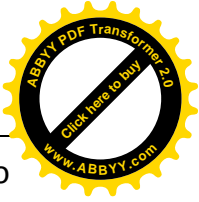
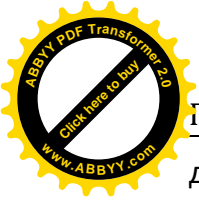
Між тим, науковці Росії та України спрямували свою наукову думку на дослідження саме професійної компетентності вчителя. В Росії проблемою формування професійної компетентності майбутнього педагога займаються такі провідні вчені, як І. Агапов, О. Бермус, Л. Болотов, М. Гафітулін, Е. Зеєр, І. Зимня, І. Ісаєв, В. Кальней, В. Краєвський, Н. Кузьміна, В. Ледньов, О. Любімова, А. Маркова, А. Новікова, О. Огієнко, М. Рижаків, А. Роляк, В. Сластьонін, А. Токарєва, Н. Челишкова, М. Чошанов, А. Хуторський, С. Шишов, Ф. Ялалов та інші. В Україні – Н. Бібик, О. Біда, Н. Глузман, М. Євтух, А. Кузьминський, З. Курлянд, О. Локшина, О. Овчарук, О. Онопрієнко, Л. Паращенко, О. Пометун, О. Савченко, С. Скворцова, С. Трубочьова та інші. Аналіз наукових джерел окресленої проблематики свідчить про те, що розвинені країни світу прикладають чимало зусиль щодо розробки системи професійної підготовки вчителів і викладачів, які б відповідали сучасним вимогам.

Вивчаючи проблему формування професійно-педагогічної компетентності майбутнього вчителя, нас цікавлять підходи, які розглядають західні вчені, хоча й в межах проблеми професійного розвитку.

Як зауважили американські вчені Ж. Калдерхед і С. Шоррок, окрім «знаю що» і «знаю як», сучасний викладач повинен також бути компетентним у питаннях «знаю чому» і «знаю коли» [2, 18]. Професійний розвиток, у широкому розумінні цього поняття, це розвиток людини в її професійній ролі. Якщо бути точнішими, «педагогічний розвиток – це професійне зростання, яке відбувається в результаті накопичення вчителем досвіду і систематичної перевірки знань» [6, 43]. Професійний розвиток, як процес, включає:

1. Формальний досвід (formal experience) – відвідування семінарів та професійних зібрань.
2. Неформальний досвід (informal experience) – читання професійної літератури, перегляд телевізійних документальних програм, які стосуються предмета, що викладається [5, 9].

Протягом останніх років професійний розвиток вчителя розглядається як тривалий процес, який включає систематичне відвідування тренінгів та семінарів

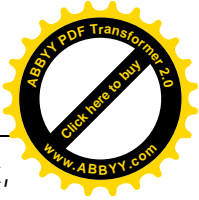
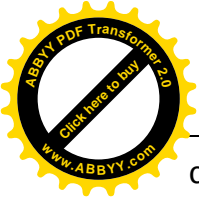
для забезпечення розвитку та зростання у професії [5, 11]. Таке визначення стало кардинально новим у вчительській професії. Раніше єдиною можливістю «професійного розвитку», доступною для вчителів, було так зване підвищення кваліфікації персоналу та навчання без відриву від виробництва. Звичайно це були семінари або короткі курси, де вчителі мали змогу одержати нову інформацію стосовно предмету, що викладається. Цікаво, що раніше в західній педагогічній науці зовсім не велися дискусії про те, чи є викладання професією. Стосовно вчителя використовувалися такі метафори як артист, працівник або фахівець, а викладання вважалося мистецтвом. На щастя, тенденція останніх років свідчить про те, що навчання сприймається вже як професія, і, відповідно, відбувається трансформація від підготовки вчителів (teacher training) до професійного розвитку вчителя (teacher professional development). Зрозумілим стає той факт, що для того, щоб школа була спроможною відповідати вимогам часу, необхідно сприймати, готувати та ставитися до вчителя як до професіонала.

Мета статті – проаналізувати існуючі підходи західних науковців до визначення поняття «професійний розвиток вчителя», підходи до його формування в майбутніх учителів, розглянути моделі та системи професійного розвитку.

Така нова для західного світу перспектива професійного розвитку педагога має декілька характеристик:

- базується на конструктивізмі (вчитель приймає активну позицію учня, який займається задачами викладання, оцінювання, спостереження та рефлексії);
- сприймається як тривалий процес довжиною в життя (це дозволяє вчителю зіставляти раніше одержані знання з новим досвідом);
- процес, результати якого залежать від спільних зусиль його учасників (мається на увазі постійне спілкування вчителя не лише з учнями, а також із батьками, колегами, адміністрацією);
- вчитель виступає як рефлексуючий практик (тобто вчитель входить до професії з певним набором знань і готов сприймати нові знання і досвід на основі вже існуючих);
- процес, протікання і результати якого залежать від контексту, в якому він відбувається;
- процес, по-перше, культурного, а не просто професійного зростання людини [11, 259].

Вченими визначено, що немає єдиної моделі професійного розвитку педагога, яку можна було б запропонувати до будь-якого закладу та контексту. Школи та педагоги повинні оцінити свої потреби і культурні установки для того, щоб вирішити, яка з моделей професійного розвитку буде найбільш адекватною їх педагогічній ситуації [11, 253]. Також вчені рекомендують враховувати контекст для здійснення оптимального вибору процесів професійного розвитку. Іншими

словами, професійний розвиток необхідно розглядати у світі соціальних, економічних та політичних подій [13, 24]. На підтвердження цих слів науковець Гаскей стверджує, що унікальність індивідуального контексту завжди буде вирішальним фактором в освіті. Те, що працює в одній ситуації, не працює в іншій. По причині різноманіття освітніх контекстів ніколи не буде єдиної правильної. Навпаки, завжди буде ряд відповідей, кожна яких буде адекватною певному контексту [7, 27].

Аналіз наукової літератури стосовно системи професійного розвитку вчителя дозволив визначити такі складники системи, які входять до цього поняття:

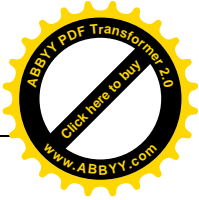
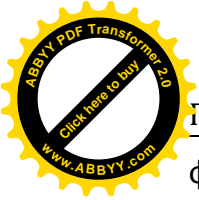
- мета та перспективи професійного розвитку;
- контекст, в якому відбувається професійний розвиток;
- особистісні та професійні характеристики учасників системи;
- моделі, методи і способи, що використовуються;
- прибутки та витрати від професійного розвитку;
- головна установа, яка прийматиме рішення;
- процес оцінки ефективності професійного розвитку в різних округах;
- підтримка інфраструктури процесу професійного розвитку.

Вчений Л. Інгарсон [9, 410] у 1998 р. порівняв традиційну систему (traditional system) і стандартизовану систему (standard-base system) професійного розвитку педагога дійшов висновку, що традиційна система не ефективна, тому що не відповідає основній вимозі – орієнтації, перш за все, на потреби вчителів. Згідно з його баченням стандартизована система має такі переваги над традиційною, як: активна участь вчителів у прийнятті рішень і контролю над школою; всі заходи, що проводяться у стінах школи, орієнтуються на потреби вчителів.

Науковці С. Літл і М. Кохран-Сміт у 2001 р. запропонували три підходи до професійного розвитку вчителя, які полягають у формуванні:

- знання для педагогічної діяльності (knowledge-for-practice). Науковці розробляють теорію і систему знань для вчителів з метою поліпшення педагогічної діяльності і усунення її недоліків;
- знання в педагогічній діяльності (knowledge-in-practice). Педагогічні знання розглядаються як «практичні» знання або знання, що впроваджуються у практику;
- знання про педагогічну діяльність (knowledge-of-practice). Знання не поділяються на теоретичні і практичні. Вчителі одержують знання в процесі саморефлексії і використовують досвід педагогічної діяльності з метою отримання нових знань [3, 50].

Проведено багато досліджень, які доводять, що професійний розвиток вчителя відіграє важливу роль у модифікації методів навчання, і що саме ці модифікації позитивно впливають на результати педагогічної діяльності. Отже, якщо поставити мету – підвищити результати навчання учнів, то головним

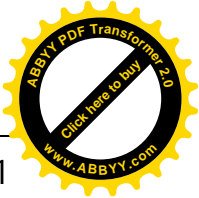
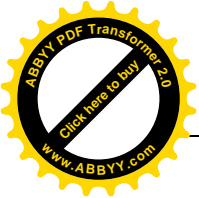
фактором для її досягнення постає професійний розвиток вчителя [1, 245].

Західні вчені С. Бейкер, Т. Гаскей, Т. Коркоран, С. Сміт, М. Фуллан та ін. у своїх розробках виділяють фактори успішного професійного розвитку вчителів. Основні з них такі: вміння працювати в команді; забезпечити постійну підтримку і контроль вихованців; демонструвати повагу до своїх колег; ставити перед собою конкретні цілі; забезпечити атмосферу культури в школі; підтримувати інтелектуальний, соціальний та емоційний зв'язок зі всіма учасниками педагогічного процесу; володіти необхідними педагогічними знаннями; досконало знати предмет, що викладається.

Різними авторами (Р. Глейзер, А. Рейнолдз та ін.) запропоновано перелік знань, навиків, схильностей та цінностей, якими повинен володіти сучасний педагог [10, 10]:

- загальні педагогічні знання (мається на увазі знання навчального середовища, педагогічних стратегій, вікових фаз дітей та ін.);
- предметні знання (це знання змісту та структури предмету);
- педагогічний зміст знань (це уявлення про те, як викладати; знання навчальних стратегій; знання про розуміння та потенційне нерозуміння; вміння розробляти навчальний план і працювати з навчальними матеріалами). У нашому розумінні це методичний компонент;
- знання про навчальне середовище і бажання спілкуватися з учнями та їх батьками, розуміти їх бажання;
- володіння стратегіями, технікою й інструментарієм для створення умов навчання і здатність їх ефективно використовувати. У нашому розумінні це близько до технологічного компоненту;
- бажання і вміння працювати з дітьми різних культур, різного соціального і лінгвістичного походження. У нашому розумінні це соціокультурний компонент;
- знання і ставлення, які б підтримували політичну і соціальну справедливість;
- знання та навички впровадження нових технологій у навчальний план.

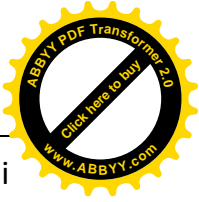
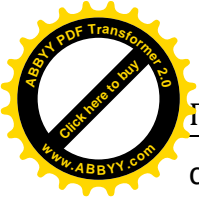
Наступним етапом нашого дослідження стало окреслення рівнів та етапів професійного розвитку вчителів. Окремі автори пропонують перелік критеріїв, покладених у характеристики цих рівнів. Наведемо деякі з них: зростання рівня знань, навиків, суджень; внесок, що роблять учителі в професійну спільку; набуття вчителем необхідних базових компетенцій у процесі педагогічної діяльності; розвиток гнучкості педагогічних прийомів; набуття наукових знань і досвіду; сприяння професійному зростанню колег та навчального закладу в цілому; набуття лідерських якостей і участь у прийнятті рішень (див. таблицю 1).

Рівні професійного розвитку вчителя

А. Рейнолдз, 1992 р. [10, 12]	С. Дрейфус і Х. Дрейфус, [4, 56]	А. М. Хуберман, 1989 р. [8, 200]
<p>1. Підготовчий (pre-active). Це вміння працювати з навчальними матеріалами; розуміння і узгодження педагогічних методів із потребами учнів.</p> <p>2. Інтерактивний (interactive). Включає класне керівництво, виконання правил та підтримка належної поведінки в класі.</p> <p>3. Творчий (post-active). Це здатність до рефлексії і удосконалення педагогічного процесу; незалежність в прийнятті рішень та відбору педагогічних стратегій.</p>	<p>1. Початковий (novice level). Стажисти та 1-й рік педагогічної діяльності. Засвоєння значень термінів, понять, правил шкільної культури, фактів та особливостей ситуацій.</p> <p>2. Поглиблений початковий (advanced beginner level). 2-й та 3-й роки педагогічної діяльності. Одержаний досвід вже впливає на поведінку, т. я. вчитель порівнює теоретичні знання та знання, отримані під час власної діяльності.</p> <p>3. Компетентний (competent level). 3-й та 4-й роки. Вчитель здатен приймати усвідомлене незалежне рішення та контролювати педагогічну ситуацію.</p> <p>4. Досвідчений (proficient level). 5-й рік. Провідною рисою вчителя стає інтуїція. Не завжди вчитель досягає цього рівня.</p> <p>5. Експертний рівень (expert level). Вчитель демонструє віртуозне виконання і прийняття рішень на інтуїтивному рівні. Впроваджує інноваційні методи.</p>	<p>1. Входження до професії (career entry). Від 1 до 3-х років у професії. Це час виживання та нових відкриттів.</p> <p>2. Зміцнення (stabilization). Від 4 до 6-и років у професії. Вчителі залучені до педагогічної діяльності та оволодівають педагогічною майстерністю.</p> <p>3. Період експериментування (divergent period). Від 7 до 18-і років у професії. Вчителі розробляють власні стратегії, нові підходи до викладання. Період саморефлексії.</p> <p>4. Другий період експериментування (second divergent period). Від 19 до 30 років у професії. Час для самооцінки, рефлексії, критики.</p> <p>5. Період відсунення від професії (disengagement period). Від 41 до 50 років у професії. Поступовий відхід від професії. Час заспокоєння та релаксації.</p>

Необхідно зазначити, що вчитель проходить ці стадії-рівні індивідуально, тому що у кожного свої окремі характеристики, можливості та умови роботи; розглянуті ці моделі розвитку являють собою лише загальний досвід більшості і не містять індивідуальних відмінностей. Вчений Т. Е. Хадж у 2000 р. встановив, що учитися навчати – це процес індивідуальний (тому що залежить від

схильностей особистості, її установок); комплексний (із-за різноманіття навиків і компетенцій, які необхідно засвоїти) та залежний від контексту (мається на увазі різноманіття навчальних середовищ – школи, ВНЗ, технікуми тощо, в кожному з яких процес навчання має свої особливі риси).

Для нас виявився цікавим той факт, що професійна компетентність вчителя вважається одним з рівнів педагогічної майстерності. Такого висновку ми дійшли, проаналізувавши критерії та рівні професійного розвитку вчителя, запропоновані різними авторами, де професійна компетентність виступає одним з етапів набуття вчителем педагогічної майстерності.

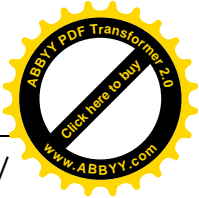
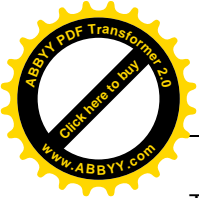
Висновки. Отже, для забезпечення професійного розвитку вчителя, його необхідно розглядати як:

- тривалий процес довжиною в життя;
- процес, який значно впливає на успішність навчання учнів;
- систематичний, спланований процес, який потрібно підтримувати, фінансувати та аналізувати;
- процес, активними учасниками якого є вчителі, тому необхідно виділити на це час та забезпечити фінансовою підтримкою для реалізації цього процесу;
- узгоджену співпрацю шкіл, ВНЗ та інститутів підготовки вчителів для забезпечення розвитку вчителя з самого початку його кар'єри;
- процес забезпечення вчителя різними моделями та технологіями навчання;
- використання нових технологій і дистанційної освіти.

Отже, західні вчені приділяють увагу переважно професійному розвитку вчителя, одним з етапів якого є набуття ним професійної компетентності. Між тим, проблема формування професійної компетентності вчителя в західній науковій літературі не є достатньо розробленою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Baker S. Starting off on the right foot: the influence of four principles of professional development in improving literacy instruction in two kindergarten programs / S. Baker, S. Smith // Learning Disabilities Research and Practice. – 1999. – № 14 (4). – P. 239–253.
2. Calderhead J. Understanding teacher education: case studies in the professional development of beginning teachers / J. Calderhead, S. B. Shorrock. – London : The Falmer Press. – 1997. – 112 p.
3. Cochran-Smith M. Beyond certainty: taking an inquiry stance on practice / M. Cochran-Smith, S. L. Lytle. – New York : Teachers College Press. – 2001. – P. 45–58.
4. Dreyfus H. L. Mind over machine: the power of human intuition and expertise in the era of the computer / H. L. Dreyfus, S. E. Dreyfus. – New York : Free Press. – 1986. – 78 p.
5. Ganser T. An ambitious vision of professional development for teachers / T. Ganser // NASSP: Bulletin. – 2000. – № 84 (618). – P. 6–12.
6. Glatthorn A. Teacher development in L. W. Anderson (ed) / A. Glatthorn // International encyclopedia of teaching and teacher education (second edition). – Oxford : Pergamon Press. – 1995. – P. 41–46.

7. Guskey T. R. Professional development in education: new paradigms and practices / T. R. Guskey, A. M. Huberman. – New York : Teachers College Press. – 1995. – 57 p.
8. Huberman A. M. Professional careers and professional development: some intersections / T. R. Guskey, A. M. Huberman // (Eds) Professional Development in Education: new paradigms and practices. – New York : Teachers College Press, 1995. – P. 193–224.
9. Ingvarson L. Professional development as the pursuit of professional standards: The standard-based professional development system / L. Ingvarson // Teaching and Teacher Education. – 1998. – № 14 (1). – P. 409–418.
10. Reynolds A. What is competent beginning teaching? A review of the literature / A. Reynolds // Review of Educational Research. – 1992. – № 62 (1). – P. 1–35.
11. Scribner J. Professional development: untangling the influence of work context in teacher learning / J. Scribner // Educational Administration Quarterly. – 1999. – № 35 (2). – P. 238–266.
12. Villegas-Reimers E. Teacher professional development: an international review of the literature / E. Villegas-Reimers // UNESCO: International Institute for Educational Planning. – 2003. – 197 p. – Режим доступу до журн. : <http://www.unesdoc.unesco.org/images/0013/001330/133010e.pdf>.
13. Woods P. The conditions for teacher development / P. Woods // Teacher Development and the Struggle for Authenticity: Professional Growth and Restructuring in the Context of Change, ed. Peter P. Grimmett and Jonathan Neufeld. – New York : Teachers College Press. – 1994. – 109 p.

РЕЗЮМЕ

Ю. С. Вторникова. Профессиональная компетентность учителя как составляющая его профессионального развития: анализ состояния проблемы в научных работах западных ученых.

В статье проанализирована проблема профессионального развития учителя в трудах европейских и американских ученых, представлены определения «профессионального развития учителя», приведены существующие модели и системы профессионального развития. Выделены факторы успешного профессионального развития и уровни овладения профессиональным мастерством, одним из которых является профессиональная компетентность.

Ключевые слова: профессиональное развитие учителя, профессиональная компетентность учителя, модель профессионального развития учителя.

SUMMARY

Y. Vtornikova. The formation of teacher professional competency as a component of his/her professional development: the analysis of the problem in the scientific works of western scholars.

The article analyses the problem of teacher professional development in the works of European and American scholars. Its definitions and characteristics of development perspectives are given. The existing models and systems of professional development are described. The factors of successful professional development and levels of mastering it (one of levels is professional competency) are learned.

Key words: teacher professional development, teacher professional competency, model of teacher professional development.